

Korreksiya pedaqogikası**UŞAQLARDA NİTQ QÜSURLARI**

UOT 376

Səadət Nəsrəddin qızı Əkbərova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi

E-mail: saadat.akperova@mail.ru**Rəyçilər:** *psixol.ü.f.d, dos. S.R. Aslanova,*
*ped.ü.f.d., dos. S.N. İsgəndərov***Açar sözlər:** *Nitq pozulmaları, məktəbyaşlı, psixi inkişaf, nitq***Ключевые слова:** *расстройства речи, школьный возраст, умственное развитие, речь***Key words:** *Speech disorders, school age, mental development, speech*

İnsan təfəkkürünün inkişafında nitqin rolu çox böyükdür. Nitq vasitəsilə insanlar nəinki öz fikirlərini bir-birinə çatdırır, həm də onların təfəkkürü nitqli ünsiyyət prosesində təşəkkül edir və formalaşır.

Müasir dövrdə daim inkişaf edən cəmiyyətimizdə Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla iş dövlətimizin və təhsil sisteminin hər zaman prioritet məsələlərindən olmuşdur. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin ətraf mühit tərəfindən qəbul edilməsi və onların cəmiyyətimiz üçün yararlı və faydalı şəxslərə çevrilməsi təhsil prosesinin qarşısında duran aktual məsələlə-rindənədir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təlim-təربiyəsi və inkişafı üzərində daim iş-lər aparılır. Bu zaman bu tip uşaqlarda yaranan problemlərin aradan qaldırılması yolları daim araşdırılır. Məktəbyaşlı uşaqlarda nitq problemləri daim rast gəlinən patologiyalardandır.

Nitq insanlar arasında əlaqəni təmin edən ünsiyyət üçün ən vacib elementlərdəndir. Sağ-lamlıq imkanları məhdud şəxslərin cəmiyyətimizə adaptasiyası üçün əvəzedilməz rola malik-dir. Nitq pozulmaları, onların yaranma səbəbləri mövzunun aktuallığını təmin edir. Ümumi-yətlə nitq həyatı əhəmiyyətinə görə çoxfunksiyalı xarakter daşıyır. O, təkcə ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də təfəkkür vasitəsi, şüurun, yaddaşın, məlumatın daşıyıcısı, başqalarının davranışını idarə etmək və insanın öz davranışını tənzimləmək vasitəsidir.

Nitq müəyyən qaydalar əsasında yaradılmış dil strukturları vasitəsilə insanlar arasında ta-rixən formalaşmış ünsiyyət formasıdır. Nitq prosesi, bir tərəfdən, dil vasitələri ilə fikirlərin formalaşmasını digər tərəfdən isə dil strukturlarının qavranılmasını və onların dərk edilməsini əhatə edir. Beləliklə, nitq psixolinqvistik prosedir, insan dillərinin mövcudluğunun şifahi for-masıdır. Hazırda məktəbəqədər və kiçik məktəblilərin nitq inkişafı probleminə böyük diqqət yetirilir. Uşağın düzgün nitqinin formalaşması məktəbəqədər təhsilin əsas vəzifələrindən biri-dir. Normalda, beş-altı yaşa qədər düzgün səs tələffüzünün formalaşması başa çatır. 6-7 yaşla-rında, düzgün nitq təربiyəsi şəraitində və mərkəzi və periferik nitq aparatının üzvi pozğun-luqları olmadıqda, uşaqlar ana dilinin bütün səslərindən düzgün istifadə edirlər. Altı yaşlı uşaqların tələffüzü böyüklərin nitqindən çox da fərqlənmir, çətinliklər yalnız yeni sözlər və ya ifadələr, uşağın hələ fərqləndirmədiyi səs birləşmələri olduğu hallarda qeyd olunur. Məktəbli-lərdə nitq pozğunluqları müxtəlif səbəblərlə əlaqələndirilir, fərqli xarakter daşıyır və şagird-lərin ümumi inkişafına və uğurlarına müxtəlif yollarla təsir göstərir. Bəzən məktəblilərdə zəif söz ehtiyatı, qrammatik quruluşun və ardıcıl nitqin pozulması, formalaşmamış səs tələffüzü,

fonemik qavrayışın zəifliyi müşahidə edilir. Bu zaman uşaq fikirlərini aydın, tam və düzgün ifadə edə bilmir. Bəzi nitq çatışmazlıqlarına travmatik hadisələr səbəb ola bilər: nitq orqanlarının anormal quruluşu və ya hərəkətliliyinin pozulması, eşitmə və ya görmə itkisi, uşaqda sinir sisteminin pozğunluqları. Digər hallarda nitq qüsurlarının yaranması pedaqoji laqeydliyin nəticəsidir: ailədə uşaq düzgün ünsiyyət qurulmayıb, ətrafdakıların nitqi zəifdir, uşağın nitqini adi “uşaqlıq dövrü” hesab edərək pozuntuya fikir vermirdilər. Uşağın nitqinin fonetik xüsusiyyətləri məktəb yaşına qədər vaxtında aradan qaldırılmasa, artıq sabitləşir və düzəltmək daha çətin olur, çünki uşaq səsləri səhv tələffüz etmək bacarığını formalaşdırıb möhkəmləndirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, uşağın nitqini tədqiq edərkən ona elə tapşırıqlar vermək lazımdır ki, bu, təkcə onun nitqinin tələffüz tərəfinin inkişafı haqqında lazımı məlumatları toplamağa deyil, həm də onun haqqında adekvat fikir əldə etməyə kömək edəcək. onun lüğət tərkibinin formalaşması, fraza nitqinin inkişaf mərhələsi, onun əsas hissələrinin mənimsənilməsi xüsusiyyətləri və müəyyən qrammatik formalardan istifadənin xüsusiyyətləri.

Uşaqların ilkin lüğət ehtiyatının formalaşmasında aparıcı rol oynayan, sonra isə “giriş” nitqinin (uşağa müraciət edən yaxın bir yetkinin nitqi) inkişafına təsirini nəzərə almaq vacibdir. Normallaşdırılmış tələffüzün, ana dilinin əsas leksik nümunələrinin və qrammatik qaydalarının sonrakı mənimsənilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Bir qayda olaraq, məktəblilərdə nitq pozğunluqları kiçik uşaqlarda olduğu kimidir. Lakin istisna hallarda ola bilər ki, məktəbəqədər yaşda uşağın nitqində heç bir problem olmasın. Lakin bəzən məktəbli dövründə nitq pozğunluğu ortaya çıxır.

Qeyd etdiklərimizi nəzərə alıb, göstərmək lazımdır ki, məktəbəqədər yaş dövründə düzgün formalaşmış nitqin tərbiyə edilməsi çox ciddi və lazımlı ictimai əhəmiyyətli vəzifədir. Bu vəzifənin məsuliyyətini həm valideynlər, həm müəllimlər, həm də ictimaiyyət başa düşməlidir. Biz göstərdik ki, 4-5 yaşlarda nitq qüsurlarının çoxu tədricən aradan qalxır. Lakin bu proses öz-özünə deyil, böyüklərin pedaqoji təsiri nəticəsində baş verir. Bu təsir o vaxt yaxşı nəticə verir ki, uşaq normal eşitsin, düzgün danışmaq üçün böyüklərin göstərişini alsın və bu göstərişə uyğun danışmağa həvəsi olsun. Beləliklə, uşağın nitq mühitinin yaxşılaşması, valideyn və tərbiyəçilərin aydın və düzgün nitqi çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Məktəbdə islah-tərbiyə işləri bütün müəllimlər və tərbiyəçilər tərəfindən həyata keçirilir, vahid nitq rejimini həyata keçirir və bütün sinifdənkənar fəaliyyət sisteminin həyata keçirilməsini təmin edir. Nitq inkişafı dərslərinin əsas vəzifəsi uşaqlara nitqdəki çatışmazlıqları aradan qaldırmağa kömək etmək, dil biliklərini təkmilləşdirmək, şagirdlərə nitqdən ünsiyyət və ümumiləşdirmə vasitəsi kimi istifadə etməyi öyrətməkdir. Uşaqlarda nitq bacarıq və vərdislərinin formalaşması yalnız nitq təcrübəsi əsasında baş verir, buna görə də xüsusi məktəbdə oxuduğu müddətdə xüsusi təşkil edilmiş nitq təcrübəsinə çox diqqət yetirilir. Nitq təcrübəsi sayəsində uşaqlar birbaşa nitq ünsiyyəti şəraitində öz söz ehtiyatını toplamaq imkanlarını artırır.

Nitq müəyyən qaydalar əsasında yaradılan dil quruluşları vasitəsilə insanlar arasında tarixən formalaşmış ünsiyyət formasıdır. Nitq uşağın hərtərəfli inkişafı üçün vacib olan əsas əlamətdir. Nitq insanların anadangəlmə qabiliyyəti deyil. O uşağın tədricən inkişafı ilə formalaşır. İnsanda nitq digər adamlarla ünsiyyət prosesində yaranır və inkişaf edir. Şifahi nitq-insanın ümumi mədəniyyətinin parlaq göstəricisidir. O, nəinki savadlı, dəqiq və məntiqi fikrin ifadəçisi, həm də düzgün tələffüz qaydalarının əks etdirilməsidir. Uşaqlarda zəngin lüğət ehtiyatına malik, qrammatik cəhətdən düzgün və tələffüzünə görə aydın nitq tərbiyə etmək lazımdır. Adətən, şifahi nitq ana dilinin normalarına müvafiq olur. Lakin bəzi səbəblərin göstərdiyi təsir nəticəsində bu normalar pozulmuş olur və nitqdə düzgün olmayan səs tələffüzü, kəkələmə,

tın-tınlıq, dizartriya, alaliya kimi qüsurlar özünü göstərir. Belə pozulmalar bəzən nitqi çətinləşdirir, bəzən isə tamamilə nitqdən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadəni qeyri-mümkün edir.

İnsan təfəkkürünün inkişafında nitqin rolu çox böyükdür. Nitq vasitəsilə insanlar nəinki öz fikirlərini bir-birinə çatdırır, həm də onların təfəkkürü nitqli ünsiyyət prosesində təşəkkül edir və formalaşır.

Uşaqların psixi inkişafında nitq çox böyük rol oynayır. Tərbiyə işi düzgün təşkil edildikdə onların nitqinin inkişafı əsasən 4 mərhələni əhatə edir.

1-ci nitqin inkişafının hazırlıq mərhələsidir. Bu uşağın anadan olduğu gündən 1 yaşa qədər olan dövrü əhatə edir.

2-ci şifahi nitqin inkişafı mərhələsidir. 1 yaşdan 3 yaşa qədər olan dövrü əhatə edir.

3-cü şifahi nitqin zənginləşməsi mərhələsidir. 3 yaşdan 7 yaşa qədər olan dövrü əhatə edir.

4-cü nitqin təkmilləşməsi və yazılı nitqin inkişafı mərhələsidir. 7 yaşdan sonrakı dövrü əhatə edir.

3 yaşlı uşağın nitqində 1000-1500, 4 yaşlının nitqində 1600-1926, 5 yaşlı uşağın nitqində isə 2500-3000-ə yaxın söz ehtiyatı olur. Ona görə də istər valideynlər, istərsə də tərbiyəçilər və müəllimlər uşaqlara düzgün tələffüz qaydalarını elə öyrətməlidirlər ki, onların nitqi inkişaf etsin. Məktəb təlimi üçün zəruri olan səviyyəyə çatmasına müsbət təsir göstərsin.

İnsan təfəkkürünün inkişafında nitqin rolu çox böyükdür. Nitq vasitəsilə insanlar nəinki öz fikirlərini bir-birinə çatdırır, həm də onların təfəkkürü nitqli ünsiyyət prosesində təşəkkül edir və formalaşır.

Nitq qüsurları çox zaman uşaqlarda kompleks, özünə inamsızlıq da yaradır. Bu xüsusiyyətlərə görə uşaqlar bağçaya və ya məktəbə getmək istəmirlər. Elə psixika var ki, nitqi və yaxud da əksinə elə qüsurlu nitq var ki, psixikanı geri salır. Yəni uşağın nitqində qüsür varsa və ya ümumiyyətlə, nitq yoxdursa, bu onun psixoloji aləminə təsir edir. Belə ki, nitq vasitəsi ilə uşaq ünsiyyətə girir, lüğət ehtiyatı artır, təsəvvürləri formalaşır. Nitq inkişafında ləngimə varsa, bu xüsusiyyətlər də ləngiyir. Psixoloji olaraq uşaqda ləngimə varsa, bu onun nitqinə mənfi təsirsiz ötürməyə bilməz. Belə ki, uşaq deyilən müraciəti anlamırsa, onun nitqində, lüğət ehtiyatında qüsurlar olacaq. Buna görə də uşaqda defektoloji-loqopedik iş aparılarkən mütləq onun psixoloji səviyyəsi, bacarığı, yaşı, diqqəti və aktivliyi nəzərə alınmalıdır.

Nitq kommunikativ funksiyadır və ancaq insana məxsusdur. Ünsiyyət vasitəsilə insanın şüuru inkişaf edir və zənginləşir. Yaşadığımız müasir zamanda uşaqların çoxu ünsiyyətdən qaçır. Hazırkı dövr texnika dövrü olduğundan uşaqları televiziya, kompüter, İnternet daha çox cəlb edir. Uşaqlar televiziya baxır və fikri tamamilə orda olur. Əksər hallarda bu zaman uşaqlarda iki dillilik yaranır. Nitq qüsurlarının yaranmasının əsas 2 səbəbi var. Orqanik və sosial-psixoloji. Orqanik səbəblərə bətdaxili dövrdə doğuş zamanı və ya doğuşdan sonra beyinin inkişafdan qalması və zədələnməsi, nitq orqanlarının müxtəlif cür orqanik pozğunluqları aiddir. Sosial-psixoloji səbəblərə ətraf mühitin nitqə müxtəlif cür mənfi, arzuolunmaz təsirləri aid edilir. Buna əşitmə qüsurlu valideynlərin tərbiyə etdiyi eşidən, həmçinin uzun müddət xəstə olan və ya hospitalizasiya edilən uşaqların nitqlərinin inkişafdan qalmasını, ailədə uzun müddət psixotravmatik şəraitdə uşaqda kəkələmənin yaranmasını və s. misal göstərmək olar.

Uşaqlarda düzgün və rəvan nitqi formalaşdırmaq, onlarda mövcud nitq çatışmazlıqlarını aradan qaldırmaq üçün onun normal anatomikfizioloji aparatı haqqında biliklər olmalıdır. Nitq aparatı bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olan mərkəzi (tənzimləyici və idarəedici) və periferik (icraedici) hissədən ibarətdir. Mərkəzi nitq aparatı baş beyində yerləşir və o, baş beyin qabığından (daha çox sol yarımkürə), qabıqaltı düyünlərdən, ötürücü yollardan, beyin kökünün (uzunsov beynin) nüvəsindən və tənəffüs, səs və artikulyasiya əzələlərinə gedən sinirlər-

dən ibarətdir. Beynin qabığının müəyyən hissələri nitqin yaranmasında daha böyük rol oynayırlar. Bu sol yarımkürənin gicgah, ənsə və peysər hissələridir. Alın qırışıqlarının alt hissələri nitqin hərəkət sahəsi olub insanın özünün nitqinin yaranmasında iştirak edir. (Brok mərkəzi). Yuxarı gicgah qırışıqları nitq-eşitmə sahəsi olub səs qıcıqlandırıcılarını qəbul etməkdə iştirak edir. (Vernike mərkəzi). Beyin qabığının ənsə payı isə nitqin başa düşülməsini təmin edir. Peysər hissədə görmə mərkəzi yerləşir və o, yazılı nitqi qavramağa imkan verir. Bundan başqa görmə eyni zamanda böyüklərin artikulyasiyasını qavramağa kömək edir. Qabıqaltı düyünlər nitqin ritm, temp və ifadəliliyinə təsir göstərir. Bunlardan əsasları üçlü, üz, dil-udlaq, azan, əlavə və dilaltı sinirlərdir. Üçlü sinir alt çənənin hərəkətə gətirən əzələləri, üz siniri mimiki əzələləri, o cümlədən, dodaq, yanaq əzələlərini innervasiya edir. Perefirik nitq aparatı 3 şöbədən ibarətdir «nəfəs», (tənəffüs), səs və artikulyasiya. 1.Nəfəs şöbəsinə ağ ciyərlər, bronxlar, traxeya köks qəfəsi daxildir. Tələffüz nəfəslə sıx əlaqədardır. Nitq, nəfəs vermə aktında baş verir. Qırtlaq geniş qısa boru olub, qıgırdaq və yumşaq toxumadan əmələ gəlmişdir. O, boyunun ön hissəsində yerləşir və irəlidən, yanlardan əllənir. Qırtlağın içərisində onun girişindən bir qədər kənarında səs keçidi yerləşir. O, səs tellərindən yaranaraq adi tənəffüsdə geniş açılaraq bərabəryanlı üçbucaq formasını alır. Səsin yaranması zamanı səs telləri yumulmuş vəziyyətdə olur.

Məktəbyaşlı uşağın nitqində zəiflik məktəbə qəbulu, lazımi psixoloji, tibbi və pedaqoji tədbirlər görülmədikdə, onun sonrakı inkişafı üçün mənfi nəticələrə səbəb olur. Belə uşaqlar nitqin səs və leksik-qrammatik aspektlərinin formalaşmaması səbəbindən ana dili və riyaziyyat fənnindən davamlı olaraq geri qalanlar sırasındadırlar. Nitq pozğunluğunun şiddətindən asılı olaraq məktəbyaşlı uşaqlar müxtəlif növ loqopedik yardım alırlar. Yüngül, qismən (qismən) pozuntular sinifdə loqopedik kabinetdə aradan qaldırılır, sistemi geniş şəkildə inkişaf etdirilmiş və müvafiq metodiki sənədlərlə təchiz edilmişdir (təlim ediləcək uşaqların kontingentini müəyyən etmək üçün standartlar hazırlanmış, tövsiyələr verilmişdir. Dərslərin planlaşdırılması və təşkili və s.). Psixoloji olaraq uşaqda ləngimə varsa, bu onun nitqinə mənfi təsirsiz ötürməyə bilməz. Belə ki, uşaq deyilən müraciəti anlamırsa, onun nitqində, lüğət ehtiyatında qüsurlar olacaq. Buna görə də uşaqla defektoloji loqopedik iş aparılarkən mütləq onun psixoloji səviyyəsi, bacarığı, yaşı, diqqəti və aktivliyi nəzərə alınmalıdır.

Uşaqlarda danışma pozğunluqları **kəkələmə, səs ritminin pozulması və gecikmiş nitq** kimi 3 qrupa bölünür.

1. Kəkələyən uşaqlar səsləri təkrarlamaqda çətinlik çəkirlər, səlis danışirlar və sözləri tamamlayırlar.

2. Səs-ritm pozğunluğu olan uşaqların səsləri düzgün tələffüz etməməsi və ya sözləri düzgün tələffüz etməməsi ilə bağlı problemləri ola bilər.

3. Gecikmiş nitqdə uşaq gözlənilən yaşa uyğun dili istifadə edə bilməz. Sözlük çatışmazlıqlarını görmək olar. Bu tip problemi olan uşaqlar özünü ifadə edərkən şifahi ötürmə yerinə bədən dilindən istifadə edir. Uşaqlarda nitq inkişafı 3 yaşına çatmasına baxmayaraq hələ də danışa bilmirsə, bu vəziyyəti gecikmiş nitq adlandırmaq olar. Gecikmiş nitq ciddi bir problem səbəbiylə inkişaf edə biləcəyi üçün bu prosesə heç vaxt laqeyd yanaşılmamalıdır.

Klinik pedaqoji təsnifatda göstərilən nitq pozuntuları 2 əsas qrupa bölünür:

1. Şifahi nitq pozuntuları.

2. Yazılı nitq pozuntuları.

Şifahi nitq pozuntusuna disfaniya (afoniya), bradilaliya, texilaliya, kəkələmə, dislaliya, dizartiriya, rinolaliya, afaziya, alaliya aiddir.

Yazılı nitq pozuntusuna disleksiya və disqrafiya aid edilir.

Disleksiya oxu prosesinin qismən pozuntusu deməkdir. Hərflərin tanınmaması, hecalarda və hecaların sözlərdə birləşməsi ilə bağlı çətinliklər oxunun ləngiməsinə, sözün səs formasının səhv əks olunmasına, hətta ən sadə mətnin səhv başa düşülməsinə səbəb olur. Ağır dərəcəsi aleksiya adlanır.

Disqrafiya isə yazı prosesinin qismən pozuntusu deməkdir. Ağır dərəcəsi aqrafia adlanır.

Nitq inkişafının geriliyi

Nitq ilkin yaş dövrlərində əmələ gələn lazımi funksiyadır. Nitqin inkişafı bir neçə faktor-dan asılıdır: uşağın özünün xüsusiyyətindən, cinsindən (qızlar oğlanlara nisbətən daha tez danışmağa meyillidirlər), valideynlərlə ünsiyyətdən, fizioloji xüsusiyyətdən və s. Böyüklərin nitqi uşaq üçün çox vacibdir. Nitq inkişafının ləngliyi (NİL) uşağın nitqinin digər uşaqların nitqinə nisbətən gecikməsidir. NİL zamanı uşaq danışa bilir, amma yaşlılarına nisbətən nitqində geriləmə olur. Xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, nitq inkişafının ləngliyi ümumi psixikaya da təsirsiz ötürmür. Bu zaman uşaq ətrafdakı insanlarla ünsiyyətdən qaçır və ya çətinlik çəkir, emosiyaların əmələ gəlməsində və formalaşmasında gecikmə müşahidə olunur, hətta davranışa da mənfi təsir göstərir.

Uşaqlarda nitq inkişafının geriliyinin yaranma səbəbləri:

Uşaq danışılmır və ya uşaq öz dilində danışır, valideyn buna fikir vermir. Uşaq isə öz ampulasında davam edir.

Travma, baş-beyin zədələnməsi nəticəsində, həmçinin bətn daxilində, sonrakı yaş dövrlərində xəstəliklərin olması.

Uşağın eşitməsində problemlər olanda. Uşağın nitq inkişafında ləngliyi 3-4 yaş aralarında müəyyən etmək olar.

Həmin diaqnozu qoymaq üçün nevropatoloqun, psixoloqun və loqopedin rəyi üst-üstə düşməlidir. Bu zaman loqopedlə yanaşı psixoloqun işi də vacib sayılır. Hər iki mütəxəssisin birlikdə çalışması sonda daha effektiv nəticə verir. Uşaqda nitq inkişafının ləngliyi zamanı əsasən aşağıda qeyd olunan problemlər ortaya çıxır:

1. Nitqin hərtərəfli pozuntusu.
2. Deyilişi zamanı səs pozuntusu.
3. Qrammatik cəhətdən düzgün olmayan deyiliş.
4. Lügət ehtiyatının zəifliyi.
5. Tempin və ahəngin pozuntusu.
6. Deyilən müraciəti anlamaması.

Nitq inkişafının ləngliyinin aradan qaldırılmasında valideynlər daha çox maraqlı olmalıdırlar. Valideynlər mütəxəssislərin tapşırıqlarını evdə mütləq yerinə yetirməli, övladı ilə sıx ünsiyyət qurmalı, onları televizordan, kompüterdən uzaqlaşdırmalıdırlar. Ən əsası da uşağı bağçaya qoymaq bu problemin aradan qaldırılmasında valideynlərə yaxından kömək edə bilər.

Kəkələmə

Kəkələmək insanın qədsiz olaraq damaq səsləri ilə başlayan sözləri və hecaları təkrarlamasına, uzatmasına və ya kəsilməsinə verilən təsvirdir. Əsasən evin kiçik uşaqlarında rast gəlinir. Ən çox 2-7 yaş arasında olur. Ortalama 5 yaşdır.

Hər 100 insanın birində kəkələmə olur. Oğlanlarda qızlara nisbətən buna 4 dəfə artıq rast gəlinir. Uşaqların 20%-i ilk inkişaf vaxtlarında valideynləri narahat edir. 5%-i kəkələməyə 6 ay və daha artıq vaxt müddətində davam edir. 3/5-ü gec uşaqlıq vaxtına qədər davam edir. 1%-ə qədər uzunmüddətli vaxtı əhatə edir. Ən düzgünü erkən müdaxilədir. Əgər uşaq kəkələməyə 6 aydan artıq başlayıbsa, onda mütləq nevropatoloq və loqopedə müraciət edilməlidir.

Kəkələmənin tam yaranma səbəbi məlum deyil. Bəzi araşdırmalar genin və ya stressin buna yol açdığını deyir. Digər bir araşdırma kəkələmə və teurətə sindiromu arasında əlaqə olduğunu deyir. Kəkələyən insanlar deyilməsi asan olanı deyirlər. Kəkələmə nitq aparatının əzələsinin qıcolmasıdır. İlk olaraq kəkələməyə uşaq xəstəliyi deyilir. Kəkələyən insanlar daim açıq havada gəzməli və çoxlu vanna qəbul etməlidirlər. Kəkələyən uşaqlarla iş uzunmüddətli olur.

Kəkələmənin növləri: 1. Klonik. 2. Tonik. 3. Qarışıq.

Kəkələmənin ən yüngül forması klonikdir. Məsələn, uşaq maşın sözünü demək istəyir. Bu zaman həmin sözü belə tələffüz edir: ma... ma... maşın. Uşaq bu sözü deyərkən nitqində sanki bir “partlayış” əmələ gəlir. Kəkələmənin ağır forması tonikdir. Tonik kəkələməni aradan qaldırmaq üçün mütləq klonik kəkələmənin tədricən azaldılmasına çalışılmalıdır. Bu zaman bir balaca da olsa yüngülləşmə əmələ gələ bilər.

Qarışıq kəkələmə kəkələmənin ən ağır forması sayılır. Burada həm 2 eyni-tonik, tonik həm də tonik, klonik növlərinin qarışığı ola bilər.

Kəkələməni xüsusiyyətlərinə görə belə qruplaşdırmaq olar: damaq kəkələməsi, nəfəs kəkələməsi, qıtlaq kəkələməsi, düşüncə kəkələməsi və s. Məsələn, uşaqda düşüncə kəkələməsi zamanı qərribə bir hal yaşanır. Belə ki, uşaq ailəsinin yanında olduqda çox kəkələyir. Mütəxəssis və ya kənar şəxslərin yanında olduqda isə bu kəkələmə hədsiz dərəcədə az olur. Yəni, bu artıq düşüncənin kəkələməni idarə etməsi deməkdir.

Nəfəs kəkələməsi zamanı sanki uşaq boğulur, nəfəsini düzgün istifadə edə bilmir və kəkələyir. Sürətli kəkələmədə uşaq sürətli nitq formasında kəkələyir, bu vaxt 5 dəqiqəyə deyəcəyi sözü 2 və ya 1 dəqiqəyə söyləyir. Kəkələmənin sürəti, yəni o dərəcədə tez olur. Xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, sürətli kəkələmə zamanı uşaqlar lazım olanı deyil, onu əvəz edə biləcək asan sözü deyirlər. Dodaq kəkələməsi zamanı isə uşaq m, p, v, b samit səslərini tələffüz edərkən daha çox kəkələyir.

Kəkələməni aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı bir neçə üsuldən istifadə edilir:

1. Artikulyar aparatın məşğələləri.
2. Nəfəs aktının məşğələləri.
3. Susma terapiyası.
4. Səslərin uzadılması və s.

Kəkələyən uşaq ilə işləyən zamanı onda düzgün danışacağına inam yaratmaq üçün hər dərsdə mütləq tərifləmək lazımdır. Kəkələmə problemi olan uşaq və onun valideynləri tərəfindən loqopedik məşğələlərə ciddi yanaşılması isə olduqca vacibdir.

Nitq qüsurlarını yaradan səbəbləri araşdırarkən nitq qüsurları ilə mühafizə edilmiş analizator və onların funksiyaları arasındakı münasibətləri nəzərə almaq lazımdır. Onlar korreksiya təlimində kompensasiya üçün əsas mənbə təşkil edirlər. Uşaqların inkişafından geri qalmasının erkən aşkar edilməsi birinci növbədə “yüksək riskli” ailələrdə aparılır. “Yüksək riskli” ailələrə aşağıdakılar aiddir. 1. Artıq bu və ya digər qüsurlu uşağın olduğu ailələr; 2. Valideynlərdən birində və ya hər ikisində əqli gerilik, şizofreniya, eşitmə qüsuru olan ailələr; 3. Hamiləlik dövründə anaların ağır toksikoz (doğuşdan sonra) kəskin yoluxucu xəstəliklər keçirdiyi ailələr; 4. Uşaqların bətn daxili oksigen aclığı, doğuşdan sonra asfiksiya, zədə və ya neyroiinfeksiya keçirtmiş, həyatının ilk aylarında kəllə-beyin travmaları almış ailələr. Nitq inkişafının pozulmasının profilaktikası da uşaqların dispanzerizasiyası böyük rol oynayır. Bundan əlavə məktəbin və ailənin də nitq qüsurlarını aradan qaldırmaq və qarşısını almaqda rolu böyükdür. Buna görə də uşaq müəssisələri və ailə qarşısında duran əsas vəzifə uşağın nitqini inkişaf etdirmək və onun vasitəsilə sözün ən geniş mənasında ümumi mədəniyyətini yüksəltməkdir. Bu

vəzifənin öhdəsindən gəlmək üçün uşaqlarda müşahidə edilən nitq qüsurları pedaqoji vasitələrlə korreksiya edilməli və qarşısı alınmalıdır.

Problemin aktuallığı. Nitq insanlar arasında əlaqəni təmin edən ünsiyyət üçün ən vacib elementlərdəndir. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin cəmiyyətimizə adaptasiyası üçün əvəzedilməz rola malikdir. Nitq pozulmaları, onların yaranma səbəbləri mövzunun aktuallığını təmin edir. Ümumiyyətlə nitq həyatı əhəmiyyətinə görə çoxfunksiyalı xarakter daşıyır.

Problemin elmi yeniliyi. Nitq inkişafının pozulmasının profilaktikası da uşaqların dispanezirizasiyası böyük rol oynayır. Bundan əlavə məktəbin və ailənin də nitq qüsurlarını aradan qaldırmaq və qarşısını almaqda rolu böyükdür.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə göstərilən metod və tapşırıqlardan istifadə etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Шкловский В.М., Визель Т.Г. Восстановление речевой функции у больных с разными формами афазии. 2000. -96с

2. Белоусова М.В. Меркулова В. Сенсорная алалия: речевой онтогенез, клинические проявления, подходы к диагностике и коррекции. Бадалян Л.О. Невропатология. М.: Академия, 2000. 382 с.

3. Баттерворт Дж., Харрис М. Принципы психологии развития: пер. с англ. М.: Когито-Центр, 2000. 350 с.

4. Волкова Л. С., Шаховская С. Н. Логопедия.3-е изд. М.: Владос, 1999. 678 с.

5. Левина Р. Е. Основы теории и практики логопедии. М.: Просвещение, 1968. 367 с.

6. Филичева Т. Б., Чевелева Н. А., Чиркина Г. В. Основы логопедии. М.: Просвещение, 1989. 221.

7. Нормативная документация логопедов групп компенсирующего вида для детей с нарушениями речи: Уч.-метод. пособие / Сост. И. В. Скосырева. –Сыктывкар: КРИРО иПК, 2008. – 87 с. Мартынова Н.В., Шатохина И.В. Виды нарушений речевого развития младших школьников и способы их коррекции // Международный студенческий научный.

С.Н. Акперова

Речевые нарушения у детей

Резюме

Различные типы детей школьного возраста в зависимости от тяжести нарушения речи им оказывается логопедическая помощь. Легкие, парциальные (частичные) нарушения логопедического занятия на занятиях. Устранена в кабинете, система широко развита и актуальна обеспечены методическими документами (контингент детей, подлежащих обучению. Для определения разработаны стандарты, даны рекомендации. Твои уроки планирование и организация и т. д.). Если ребенок психически отсталый, это его не может не оказать отрицательного влияния на его речь. Итак, если ребенок не понял сказанного обращения, будут дефекты в его речи и словарном запасе. Поэтому при проведении дефектолого-логопедической работы с ребенком учитываются его психологический уровень, способности, возраст, внимание и деятельность следует учитывать.

S.N. Akbarova**Speech disorders in children****Summary**

Different types of school-aged children depending on the severity of the speech disorder they receive speech therapy assistance. Mild, partial (partial) violations speech therapy in the classroom eliminated in the cabinet, the system is widely developed and relevant equipped with methodical documents (the contingent of children to be trained standards have been developed to determine, recommendations have been made. your lessons planning and organization etc.). If the child is psychologically retarded, it is his can't help but have a negative impact on his speech. So, if the child does not understand the said appeal, there will be defects in his speech and vocabulary. Therefore, when doing defectology-logopedic work with a child, his psychological level, ability, age, attention and activity should be considered.

Redaksiyaya daxil olub: 03.10.2023